

Brukspatron Lasses rike – Hällefors bruk under den celsingska eran 1781-1905

Snart 350 år har gått sedan vallonen Abine Noy slog sig ner vid Gnysseleåns strand i de mörka sörmlandsskogarna. Tillgång på vattenkraft från fallet Hällforsen, närliggande gruvor och rika skogsresurser gjorde läget idealiskt för bruksverksamhet. Här lade Noy 1659 grunden till en sörmländsk bruksepok, då han uppförde Hällefors bruk med masugn och kanongjuteri. På platsen växte en storindustri upp och med den också samhället Hälleforsnäs.

Hällefors bruk har en imponerande historia. Många namnkunniga ägare, såsom släkten Lohe under 1700-talet, har varit sammanlänkade med bruket. Sin kanske största glansperiod upplevde bruket under släkten von Celsing's ledning. Friherre Gustaf von Celsing och hans bror Ulric köpte anläggningen med dess egendomar 1781. I samband med köpet stärkte celsingarna sitt inflytande i området ytterligare genom förvärv av flera gods (bl a Biby gård) och stora skogsarealer. År 1905 lämnade de över Hällefors bruk till andra och skogarna såldes av. Den gamla celsingska eran var över.

Reklamskylt u. å. Hällefors bruks arkiv, Arkiv Sörmland.

Patriarken på Hällefors bruk

Celsingarnas tid på bruket innebar en modernisering och utbyggnad av verksamheten. Under en stor del av 1800-talet var det den legendariske Lars Gustaf "Lasse" von Celsing (1804-1881) som stod vid rodret. Denna Lasse utmärkte sig som en mycket kapabel och handlingskraftig brukspatron. Det visar inte minst hans devis "För Gud och Lasse Celsing är inget omöjligt". Han införde nya produktionsmetoder och förnyade produkt-sortimentet med bl a kaminer, ångmaskiner, jordbruksredskap och fyrtorn. Bruket gjorde sig samtidigt ett gott namn tack vare sitt tackjärn.

Under sina dryga 40 år som brukspatron vid Hällefors bruk skapade sig Lasse Celsing en självklar ställning som brukets patriark. Här rådde Lasses rike, där patronens ord var lag. Likt många av dåtidens storfabrikörer och bruksägare kände han dock stort ansvar för sina arbetare och deras väl och ve. Det stora midsommarkalasets som patronen bjöd arbetarna på var exempelvis en självklar höjdpunkt under året. En annan fråga, som låg Lasse Celsing varmt om hjärtat, var skolan. En av hans första åtgärder som ny brukspatron 1829 var att bygga skolhus och fastställa en skolstadga. Stadgan fastslog att "Alla under bruket hörande Bruksarbetare, Bönder och Torpare äga rättighet, att kostnadsfritt låta sina barn ifrån 7 till 12 års ålder begagna skolundervisningen". Vid brukets skola undervisades i kristendom, läsning, skrivning och räkning.

Ett brukssamhälle växer fram

Under 1700-talet var de flesta av företagets anställda bosatta i torp och hemman runt bruket. När verksamheten vid Hällefors bruk växte under 1800-talet kom dock allt fler arbetare ditflyttande. Flera flerfamiljshus uppfördes. I början av 1880-talet kunde emellertid ingenjör Moll konstatera att många anställda fortfarande bodde i egna torp, något som han menade var opraktiskt. Om torpet emellertid *"ligga nära intill verkstäderna"* och om *"hustrun kan sköta det"* må det vara hänt. Moll ansåg det dock bäst att bygga nya bostäder i närheten av bruket, helst så nära att arbetarna kunde *"förtära sina måltider hemma"*. Moll föreslog bl a uppförandet av *"tvåvåningshus å 4 familjer uti hvarje våning, dessutom 4 vindsrum å 2 ungar i hvarje"*.

Runt bruket växte ett samhälle upp. Utöver de bostäder och den skola som bruket låtit uppföra fanns där även en handelsbod, Hällefors Bruks Handels Aktiebolag. Handeln fungerade som uttagsbod, där arbetarna hämtade ut varor som sedan reglerades mot deras inestående lön. Bruket hade dessutom eget värdshus. För värdshuset stadgades 1848 att *"som detta Värdshus är inrättadt endast för nödig kosthållning åt till Bruket i affärer ankommande resande eller här vistande ogifte personer, skall der alltid vara tillgång på god och ordentligt lagad mat samt friskt och välsmakande Öl och svagdricka"*. Värdshuset hölls stängt under gudstjänst och arbetstid. Här gavs bråkstakar ingen pardon, de skulle omedelbart kastas ut!

Lasse Celsing var inte sen att inse behovet av goda kommunikationer. Hans ansträngningar bidrog till att järnvägen drogs förbi Hälleforsnäs på 1870-talet. På det sättet förbands samhället med omvärlden på ett mycket påtagligt vis, bl a till gagn för produktionen och försäljningen vid bruket. Lasse Celsing var också involverad i landsvägbyggande. Vägar till Flen och Mellösa liksom till Hällsta anlades, flera av sträckorna bekostade av honom själv.

Arbetet vid bruket

Till arbetsuppgifterna vid Hällefors bruk hörde inte bara gjuteri- och verkstadssysslor. Minst lika viktiga uppgifter sköttes om utanför själva bruket. På brukets egendomar jobbade dagsverksarbetare med jord- och skogsbruk. Från Biby och Fjällskäfte gårdar levererades spannmål till bruket, där det användes i brukspatronens hushåll, till utsäde, för utfordring i stallarna och, inte att förglömma, till det årliga midsommarkalaset (bl a för att brygga "sädesdricka"). Träkol och kolstybb framställdes också, ved högs, bräder, plank och annat virke sågades till, allt för att täcka brukets aldrig sinande behov.

Gjutare	
P. Peter Hammen	33:50:16
P. Johan Jörstegren	33:50:25
P. Peter Heltkrön	261:8:51

Utdrag ur avräkningsboken från år 1769. Hällefors bruks arkiv, Arkiv Sörmland.

Dagsverken från bl a bönder och torpare innebar arbetskraft till många av dessa sysslor, medan andra sköttes av speciellt anställda personer.

Forska vidare om Hällefors bruk

Det här var några axplock ur Hällefors bruks långa och spännande historia. På Arkiv Sörmland förvaras drygt 50 hyllmeter med material från bruket. Här finns också handlingar från AB Järnförädling, som 1920 övertog verksamheten vid bruket, liksom från den celsingska gården Biby. Möjligheterna att finna givande material för studenter, släktforskare och andra intresserade är mycket goda!

Källor

Arkiv Sörmland

Hällefors bruk i Hälleforsnäs huvudarkiv: volym F VII, F XII, F XXII:1 och L I:4.

Hällefors bruk i Hälleforsnäs, direktör Helge Magnussons handlingar: volym 1, mapp 1.

- Attman, Artur (1986). *Svenskt järn och stål 1800-1914*. Stockholm: Jernkontoret.
- *Bruket – arbetsplats och samhälle* (1997). Hälleforsnäs: Dokumentation Hälleforsnäs.
- Geijerstam, Jan af (1995). "Hälleforsnäs gjuterimuseum – för alla sinnen." *Sörmlandsbygden. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok*. Nyköping: Hembygdsförbundet, s 129-140.
- *Hälleforsnäs gjuterimuseum*
<http://www.gjuterimuseum.se/> [2016-01-21].
- Ohlsson, Bror-Erik och Magnusson, Ulf (2000). *Eskilstuna historia del 2. Städerna och landsbygden från 1500-talet till 1830-talet*. Eskilstuna: Lokalhistoriska sällskapet i norra Södermanland.
- *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok 2* (1944). Stockholm: Bonniers, s 81-83.

Ur priskurant från ca 1870. Hällefors bruks arkiv, Arkiv Sörmland.

